

Byzantina Symmeikta

Vol 31 (2021)

BYZANTINA SYMMEIKTA 31

Βιβλιοκρισία: M. STEWART, Masculinity, identity, and power politics in the age of Justinian: a study of Procopius [Social worlds of Late Antiquity and the early Middle Ages, 4], Amsterdam: Amsterdam University Press, 2020

ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΑΡΔΑΡΑΣ

doi: [10.12681/byzsym.28753](https://doi.org/10.12681/byzsym.28753)

Copyright © 2021, ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΑΡΔΑΡΑΣ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΚΑΡΔΑΡΑΣ Γ. (2021). Βιβλιοκρισία: M. STEWART, Masculinity, identity, and power politics in the age of Justinian: a study of Procopius [Social worlds of Late Antiquity and the early Middle Ages, 4], Amsterdam: Amsterdam University Press, 2020. *Byzantina Symmeikta*, 31, 498–502. <https://doi.org/10.12681/byzsym.28753>

M. STEWART, *Masculinity, identity, and power politics in the age of Justinian: a study of Procopius* [Social worlds of Late Antiquity and the early Middle Ages, 4], Amsterdam: Amsterdam University Press, 2020, σελ. 246. ISBN 9789462988231

Η αρκετά πρόσφατη μονογραφία του Michael Stewart δεν αποτελεί μία συνήθη θεώρηση του συγγραφικού έργου του Προκοπίου Καισαρείας αλλά θέτει στο επίκεντρο τον έμφυλο λόγο που αυτός χρησιμοποίησε με αφορμή τις συγκρούσεις στη Δύση την εποχή της *Ανακατάκτησης* του Ιουστινιανού. Ο Stewart, δίχως να αγνοεί τους λογοτεχνικούς τύπους, χρησιμοποιεί την έμφυλη προσέγγιση για την κατανόηση, μεταξύ άλλων, της προσωπικότητας, των κεimένων καθώς και του ευρύτερου περιγυρου του Προκοπίου, αφού, μέσω εννοιών όπως «αρρενωπότητα» και «θηλυκότητα», δύναται να ερμηνεύσει εθνοτικές και πολιτικοκοινωνικές παραμέτρους.

Το Πρώτο Μέρος του έργου (*Finding Procopius*) περιλαμβάνει δύο κεφάλαια. Στο κεφ. 1 (Εισαγωγή, σσ. 19-30), παρουσιάζεται η σύγκρουση για τον έλεγχο της Ρώμης μεταξύ του βυζαντινού στρατηγού Βελισαρίου και του βασιλιά των Γότθων Ουίτιγη, η οποία ξεκίνησε τον Φεβρουάριο του 537. Θέτοντας τη σύγκρουση εντός ενός ιδεολογικού πλαισίου, ο M. Stewart υποστηρίζει ότι μέσα από το *Υπέρ των πολέμων* έργο του, ο Προκόπιος επεδίωξε να αντικρούσει τη γοθτική προπαγάνδα που ήθελε τους Γότθους «ανδρείους» προστάτες της Ιταλίας και τους Βυζαντινούς «ξένους» και «θηλυπρεπείς Έλληνες». Στο κεφ. 2 (*Will the Real Procopius Please Stand Up*, σσ. 31-68), ο Stewart σκιαγραφεί τον Προκόπιο ως προσωπικότητα και ως συγγραφέα από την αρχή του βίου του, στην Καισάρεια της Καππαδοκίας, και τον προσδιορίζει ως χριστιανό που ανήκε στην ανώτερη κοινωνική τάξη και γνώριζε και τη λατινική γλώσσα. Μετέπειτα, στο απόγειο της καριέρας του ως γραμματέας του Βελισαρίου, πιθανότατα συνέθετε ομιλίες, επιστολές και στρατιωτικές αναφορές, γεγονός που καθιστά ιδιαίτερα αξιόπιστο το ιστορικό του έργο, ενώ μετά το 542 στηρίχθηκε σε αρχειακό υλικό

και την αυτοψία. Γίνεται επίσης αναφορά στη χρονολόγηση και τη στόχευση των τριών σημαντικών έργων που κατέλιπε ο Προκόπιος (*Υπέρ των πολέμων, Απόκρυφη Ιστορία ή Ανέκδοτα και Περί κτισμάτων*).

Το Δεύτερο Μέρος (The Contest) περιλαμβάνει τρία κεφάλαια. Στο κεφ. 3 (The Danger of the Soft Life, σσ. 71-98), αναδεικνύονται οι αφηγηματικές στρατηγικές του Προκοπίου, στις οποίες διακρίνεται και η στάση του απέναντι στην ανδρεία, τους Βυζαντινούς καθώς και σε πρόσωπα. Ο Stewart θέτει στο επίκεντρο την παρουσίαση των Γόθων, των Βυζαντινών και των αυτοχθόνων κατοίκων της Ιταλίας («Ιταλο-Ρωμαίοι») κατά τον Οστρογοτθικό πόλεμο και επισημαίνει την έμφυλη ερμηνεία του Προκοπίου αναφορικά με την κρίση του δυτικού ρωμαϊκού κράτους (θηλυπρέπεια και απομάκρυνση από τον στρατό της άρχουσας τάξης) σε αντίθεση με το ανατολικό ρωμαϊκό κράτος (Βυζάντιο), το οποίο διατήρησε την αρρενωπότητά του και, ως πραγματικός φορέας των ρωμαϊκών αρετών, κατόρθωσε να ανακτήσει την Ιταλία. Η ερμηνεία αυτή οδηγεί σε ευρύτερες θεωρήσεις για την απόδοση ταυτοτήτων όπως «αρρενωπότητα» ή «θηλυπρέπεια» σε εθνοτικές ομάδες, π.χ. την ταύτιση των αυτοχθόνων με τη δεύτερη.

Στο κεφ. 4 (Courage, Fear, and Generalship in the Vandal War, σσ. 99-124), ο συγγραφέας, χρησιμοποιώντας και λογοτεχνικούς τρόπους, μετατοπίζει το ενδιαφέρον στην ορθή διαχείριση του συναισθήματος του φόβου αναφορικά με την επικράτηση των Βυζαντινών στον Βανδαλικό πόλεμο το 533-534. Επίκεντρο αποτελεί ο «ορθολογικά φοβούμενος» Βελισάριος, ο οποίος υπέταξε σε σύντομο διάστημα τους Βάνδαλους και προβάλλεται από τον Προκόπιο ως πρότυπο ανδρείου στρατηγού αλλά και ανθρώπου. Στο κεφ. 5 (Shattering the Glass Ceiling: Eunuchs in a Changing World, σσ. 125-154), σημείο αναφοράς αποτελούν οι ευνούχοι στρατιωτικοί, όπως οι Ναρσής και Σολομών, τους οποίους ο Προκόπιος δεν αντιμετωπίζει αρνητικά, αντανακλώντας μάλλον και τη στάση της σύγχρονης του βυζαντινής κοινωνίας. Επίσης, εκφράζεται η άποψη ότι ακόμη και αυτή η έμφυτα θηλυπρεπής ομάδα, επιρρεπής στον μαλθακό βίο, μπορούσε να κερδίσει τον σεβασμό πίσω από τις νίκες που κατήγαγαν οι ανδρείοι στρατιώτες. Από την άλλη πλευρά, ο Βελισάριος θεωρείται θηλυπρεπής ως άνθρωπος εξαιτίας της επιρροής της συζύγου του, άποψη που γενικεύεται με τη ρίψη των ευθυνών στις γυναίκες για τις αποτυχίες των ανδρών, σε συνάρτηση και με την αδυναμία τους να διαδραματίσουν ρόλο στην πολιτική ζωή.

Το Τρίτο Μέρος (Chaos Encroaching) περιλαμβάνει τρία κεφάλαια. Στο κεφ. 6 (Killing Justinian, σσ. 163-192), όπου προβάλλονται εκ νέου οι αρνητικές

απόψεις του Προκοπίου για την ανάμειξη των γυναικών στην πολιτική, ο Stewart εστιάζει στην αποτυχημένη συνωμοσία για τη δολοφονία του Ιουστινιανού το 549 και τη χρήση από τον Προκόπιο της ρητορικής του φύλου, όμοιας με αυτή που παρατηρείται στην *Απόκρυφη Ιστορία*. Σε αυτό το πλαίσιο διατυπώνεται η παρατήρηση του Stewart για τη συνειδητή αντιπαράβολή από τον Προκόπιο των χαρακτήρων του αρρενωπού στρατηγού Αρταβάνη στο *Υπέρ των πολέμων*, ο οποίος αναμείχθηκε στη συνωμοσία, με τον άνανδρο Βελισάριο στην *Απόκρυφη Ιστορία*.

Ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον κεφάλαιο, το υπ' αριθμόν 7 (Totila: Hero or Trope?, σσ. 193-212), θέτει στο επίκεντρο την σκιαγράφηση από τον Προκόπιο του βασιλιά των Γόθων Τοτίλα, ο οποίος είχε διαδεχθεί τον Ουίτιγη και έφερε σε εξαιρετικά δύσκολη θέση τους Βυζαντινούς στην Ιταλία. Σύμφωνα ωστόσο με τον Stewart, ο θαυμασμός του Προκοπίου για τον Τοτίλα δεν ήταν τόσο αυθεντικός, όπως συνήθως υποστηρίζεται, αλλά ο Γόθος βασιλιάς χρησιμοποιήθηκε προκειμένου ο Προκόπιος να πλάσει μία αφήγηση με ηθικολογικό χαρακτήρα. Πίσω από την εξιδανίκευση του Τοτίλα, ο Stewart διακρίνει διαφοροποιήσεις στα βιβλία 7 και 8 του *Υπέρ των πολέμων* αναφορικά με τις συγκυρίες ή τα κίνητρα, αφενός την προοπτική σύναψης μίας συνθήκης με τους Γόθους που θα προέβλεπε τη διχοτόμηση της Ιταλίας και αφετέρου την «αξία του ηττημένου» προκειμένου να δικαιολογηθούν τα χαρίσματα του στρατηγού Ναρσή, ο οποίος τον νίκησε. Αναφορικά με τα ιστοριογραφικά στερεότυπα, παρατηρείται το θέμα των «ανδρείων βαρβάρων» που δεν μπορούν τελικά να αποφύγουν την υποταγή τους στην «αρρενωπή αυτοκρατορία» των Ρωμαίων. Ο Stewart κλείνει την πραγμάτευση του θέματός του με τα Συμπεράσματα (All Quiet on the Italian Front, σσ. 213-216), με κατακλείδα ότι «ο Προκόπιος και το σύγχρονο ακροατήριό του πίστευαν ότι ζούσαν σε έναν κόσμο όπου οι ανδροπρεπείς κατέκτησαν τους θηλυπρεπείς». Το έργο συμπληρώνεται από τη Βιβλιογραφία (σσ. 217-236), το Χρονολόγιο (σσ.237-240) και το Ευρετήριο (σσ. 241-246).

Σύμφωνα με τις παρατηρήσεις του Stewart, την απαρχή της πραγματικής σύγκρουσης των Βυζαντινών με τους Γόθους σηματοδοτεί η πτώση της Ρώμης στα χέρια του Βελισαρίου, ενώ ο Προκόπιος, περιγράφοντας τον Οστρογοθικό πόλεμο, χρησιμοποιεί συχνά τη ρητορική του φύλου. Μία από τις αρχικές επισημάνσεις αφορά στην αντικειμενικότητα και την αξιοπιστία του Προκοπίου, ο οποίος δεν αξιολογούσε τα τεκταινόμενα μόνο από τη βυζαντινή πλευρά, παρά τα ιστοριογραφικά στερεότυπα που ακολουθεί για τους βαρβάρους, αλλά προβαίνει κατά περίπτωση στη διάκριση του «καλού» και του «κακού».

Αυτό που πρωτίστως τον ενδιέφερε, ήταν το διδακτικό περιεχόμενο στο έργο του προκειμένου οι μελλοντικές γενιές στην πολιτική και στρατιωτική ηγεσία του Βυζαντίου να μην επαναλάβουν τα λάθη του παρελθόντος. Προσεγγίζοντας το ιδεολογικό πλαίσιο μέσα από την έμφυλη ρητορική, σημαίνοντα ρόλο είχε η θεώρηση της ανδροπρέπειας ως πολιτισμικού ιδεώδους. Στην οπτική αυτή, διαμορφωμένη από παραδοσιακούς κώδικες συμπεριφοράς και ρόλων, το αρσενικό θεωρούνταν σημαντικό και άψογο ενώ το θηλυκό ασήμαντο και ελαττωματικό, γεγονός που δικαιολογεί τον υποβαθμισμένο κοινωνικό ρόλο της γυναίκας απέναντι στον εξιδανικευμένο άνδρα.

Σημαντικότερο ίσως, στο πλαίσιο της πραγμάτευσης πολεμικών συγκρούσεων, είναι η χρήση της έμφυλης γλώσσας και των λογοτεχνικών τρόπων από τον Προκόπιο αναφορικά με τον αγώνα των Βυζαντινών εναντίον βαρβάρων. Ακολουθώντας ρωμαϊκά ιστοριογραφικά πρότυπα, ο Προκόπιος προτάσσει τον αρρενωπό χαρακτήρα της αυτοκρατορίας έναντι των άλλων, οι οποίοι δεν τη διέθεταν στον ίδιο βαθμό. Στη ρωμαϊκή λογοτεχνική παράδοση, όσο ισχυρός και ανδρείος κι αν ήταν ο «βάρβαρος εχθρός», τελικά θα υπέκυπτε μπροστά στην ανδρεία και τα όπλα των Ρωμαίων. Κατ' επέκταση, η ανδρική κυριαρχία έναντι των γυναικών σε κοινωνικό επίπεδο μεταφράζεται και σε κυριαρχία έναντι των βαρβάρων, οι οποίοι έμμεσα παρομοιάζονται με γυναίκες και είναι προορισμένοι να υποταχθούν στην «αρρενωπή αυτοκρατορία» και στους «καλύτερους άνδρες» της Ρώμης. Ταυτόχρονα, ο Προκόπιος αντικρούει τη γοτθική προπαγάνδα η οποία εμφάνιζε τους Γότθους «ανδροπρεπείς» προστάτες της Ιταλίας απέναντι στους «θηλυπρεπείς», και μη έχοντες δικαιώματα στην ιταλική χερσόνησο, Βυζαντινούς. Πίσω από αυτά τα σχήματα ωστόσο, κρύβεται επιμελώς η ιουστινιάνεια προπαγάνδα η οποία έπρεπε να δικαιολογήσει τις υπέρογκες πολεμικές δαπάνες για το ανακτητικό έργο στη Δύση.

Μία ακόμη παράμετρος που αξίζει να αναφερθεί είναι η ανοχή ή ακόμη και η θετική στάση του Προκοπίου απέναντι σε φαινόμενα που πιθανόν θα ερμηνεύονταν εξ αρχής ως «προβληματικά» για τις αρχές μίας ανδροκρατούμενης κοινωνίας. Η στάση αυτή αποκτά ακόμη μεγαλύτερη αξία λαμβάνοντας υπόψη τις τότε κυρίαρχες κοινωνικές απόψεις για την αρρενωπότητα ή τη θηλυκότητα και τους προκαθορισμένους ρόλους που υπαγόρευε το φύλο, οι οποίες απείχαν αρκετά από τη σημερινή εποχή. Τέτοια δείγματα αποτελούν η στάση του Προκοπίου απέναντι στους ευνούχους, την οποία ο Stewart εντάσσει σε μία ευρύτερη κοινωνική κίνηση, καθώς και στο ζήτημα των λιποτακτών. Σύμφωνα με τον Προκόπιο, στη διάρκεια του μακρόχρονου Οστρογοτθικού πολέμου,

υπήρξαν πολυάριθμες περιπτώσεις Βυζαντινών, Γόθων και αυτοχθόνων «Ιταλο-Ρωμαίων» που άλλαζαν παράταξη. Υπό αίρεση πιστεύουμε ότι είναι η άποψη του συγγραφέα, λαμβάνοντας υπόψη τουλάχιστον τις επιβαλλόμενες ποινές, ότι από την πλευρά του βυζαντινού στρατού τέτοιες συμπεριφορές ήταν δυνατόν να γίνουν ανεκτές στην Κωνσταντινούπολη.

Συνοψίζοντας, το βιβλίο του M. Stewart μπορεί να θεωρηθεί ουσιαστική συμβολή τόσο για τη μελέτη του έργου του Προκοπίου από τη συγκεκριμένη οπτική, καθώς προσδίδει μία διαφορετική ματιά στην ανάλυση της Βυζαντινής ιστοριογραφίας, όσο και, κατ' επέκταση, για το ερευνητικό πεδίο των «Σπουδών Φύλου» (Gender Studies). Ο συγγραφέας, εξετάζοντας το ανακητικό έργο του Ιουστινιανού στη Δύση, προσέγγισε μάλλον επιτυχώς τη ρητορική του φύλου στον Προκόπιο, η οποία αντανάκλα ταυτόχρονα τις αντιλήψεις τόσο του Προκοπίου όσο και της εποχής του.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΑΡΑΡΑΣ

Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών / ΕΙΕ